

Andrzej Kacprzak*

WSPÓŁCZESNE ASPEKTY RESOCJALIZACJI PRZESTĘPCÓW W WYBRANYCH KRAJACH EUROPEJSKICH

Abstrakt. Tekst stanowi przegląd innowacyjnych rozwiązań stosowanych w zakresie resocjalizacji przestępców w wybranych krajach europejskich: Wielkiej Brytanii, Francji, Niemczech, Hiszpanii oraz krajach skandynawskich (Szwecji, Norwegii, Finlandii i Danii). Nowe rozwiązania wdrażane w ramach systemów resocjalizacyjnych tych krajów, mające na celu przeciwdziałanie przestępczości powrotnej (recydywy), wpisują się we współczesną tendencję liberalizacji polityki karnej. Jako takie kładą szczególny nacisk na kary nieizolacyjne, których jednym z kluczowych zadań jest wspieranie reintegracji społecznej skazanych i przeciwdziałanie ich społecznej marginalizacji.

Słowa kluczowe: resocjalizacja, reintegracja społeczna, przestępczość, polityka karna, kara pozbawienia wolności, probacja.

1. Wprowadzenie

Problematyka osób wchodzących w konflikt z prawem jest od lat przedmiotem analiz interdyscyplinarnych i jako taka zalicza się do grupy zjawisk społecznych najobszerniej opisanych w kategoriach naukowych. Współcześnie coraz więcej miejsca poświęca się zjawisku wykluczania społecznego przestępców. Uznaje się, że izolacja więzienna jest sytuacją *per se* wykluczającą; skazani są odcięci od ważnych zasobów, które dostępne były im w świecie wolnościowym, mają ograniczony dostęp do rynku pracy, ograniczony kontakt z rodziną, doświadczają depriwacji podstawowych potrzeb (np. prywatności, intymności, zarządzania czasem) (Kacprzak 2016; Lenczewska-Machel, Machel 2009; Żelazek 2003; Stępniać 2001; 2000). Opuszczając zakład karny, muszą natomiast ponownie nauczyć się funkcjonowania w warunkach wolnościowych, co utrudnia szereg barier stających przez nimi: prawnych (np. figurowanie w Krajowym Rejestrze Karnym), społecznych (np. niechęć rodziny do utrzymywania kontaktu z byłym

* Katedra Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki, e-mail: andrzej_kacprzak@interia.pl

skazanym), ekonomicznych (np. brak dochodów, utrata mieszkania w czasie pobytu w więzieniu), psychologicznych (np. syndrom wyuczonej bezradności, charakterystyczny dla pensjonariuszy instytucji totalnych) czy psychospołecznych (stygmat byłego więźnia, przejawiający się m.in. w niechęci pracodawców do zatrudniania byłych więźniów) (Western, Pettit 2012; Uggen et al. 2011; Decker et al. 2010; Dhimi et al. 2006; Maguire, Raynor 2006; Baldry et al. 2006; 2003; Giguere, Dundes 2002; Mumola 1999; Shover 1996). Badania wskazują również, że osoby trafiające do zakładów karnych relatywnie często wywodzą się ze środowisk marginalizowanych. W okresie poprzedzającym inkarceryzację często pozostają bez pracy, są osobami uzależnionymi, bezdomnymi, doświadczającymi trudności w zabezpieczeniu podstawowych potrzeb, tym samym zaliczają się do kategorii społecznie wykluczanych (Ajimotokin et al. 2015; Kądziołka 2015; Klaus 2013; *The vicious circle of social exclusion and crime* 2012; Borzycki, Makkai 2007; Szymanowska 2003; Social Exclusion Unit 2002).

Szczególne miejsce w analizach przestępczości zajmuje kwestia przeciwdziałania przestępczości powtórnej, czyli recydywy. Choć współcześnie wiedza na temat tego zjawiska jest usystematyzowana lepiej niż kiedykolwiek wcześniej, nie ma nadal jasności co do tego, w jaki sposób należy postępować z przestępcami, by w warunkach społeczeństw demokratycznych mieć pewność, że nie powrócą do aktywności przestępczej i tym samym jak najskuteczniej zapobiegać reprodukcji przestępczości. Kwestia ta stanowi przedmiot zainteresowania systemów resocjalizacji przestępców.

System resocjalizacyjny obejmuje metody, zasady i warunki pracy z osobami prawnocnie skazanymi za popełnienie przestępstwa (Machel 2006; Bałandynowicz 2006). W wąskim rozumieniu odnosi się do jednostek penitencjarnych i przebywających w nich więźniów odbywających karę pozbawienia wolności. W rozumieniu szerokim obejmuje zarówno tę grupę skazanych, jak i odbywających karę w środowisku otwartym (zob. np. Bałandynowicz 2011; 2008; 2006; 2002). Realizowany model resocjalizacji przestępców, jak wskazuje Roth (2006, za: Hołyst 2007: 453), mówi dużo na temat punitywności danego społeczeństwa. Państwa realizujące model punitywnej (rygorystycznej), w których dominującą formą resocjalizacji jest izolacja penitencjarna, mogą być „zmęczone dużym nasileniem przestępczości” (Hołyst 2007: 453). W związku z tym prowadzą bardziej restrykcyjną politykę penalną, w której – w ramach zadośćuczynienia opinii publicznej – karanie przestępców bywa stawiane na pierwszym miejscu, kosztem ich reintegracji społecznej, choć istnieją dowody, że kary izolacyjne przynoszą gorsze rezultaty w formie większych wskaźników recydywy niż rozwiązania nie-izolacyjne (zob. Bhuller et al. 2016; Szymanowski 2012; Warren 2007: 28–31). Cechą charakterystyczną systemów resocjalizacyjnych tej grupy państw był przez wiele lat problem przeludnienia więzień¹, którego głównymi przyczynami były

¹ Zgodnie z danymi ONZ, w 2014 roku problem zaludnienia więzień w stosunku do liczby miejsc na poziomie 120% lub wyższym dotyczył przynajmniej 77 krajów na świecie, przy czym niektóre z nich przekraczały nawet 400% (*Global Prison Trends Report* 2016: 23).

restrykcyjna polityka penalna oraz brak stosowania alternatywnych form wobec kary pozbawienia wolności (zob. Hołyst 2007: 453–486). Z tego samego powodu rygorystyczne systemy karne generują na ogół wysokie koszty ekonomiczne, związane m.in. z koniecznością rozbudowy i utrzymania infrastruktury więziennej, a także zapewnienia odpowiednich warunków życiowych samym skazanym (Jaroch 2012: 51).

W krajach europejskich współczesne tendencje w zakresie przeciwdziałania przestępczości powrotnej coraz częściej nawiązują do założeń modelu liberalnego, w ramach którego dominującą formą resocjalizacji przestępców jest stosowanie środków mniej rygorystycznych, mniej dokuczliwych dla skazanych kar średniego zasięgu, takich jak probacja czy kara grzywny. Prowadzone m.in. w Norwegii, Danii, Finlandii czy Holandii badania wskazują, że znacznie lepsze efekty prewencyjne przynosi realizacja kar nieizolacyjnych (zob. Płatek 2007: 323–324). Kara pozbawienia wolności natomiast, prowadząc do szeregu negatywnych skutków dla samych skazanych, zamiast powstrzymać ich od powrotu do aktywności przestępczej, prowadzi *de facto* do ich dalszej degradacji społecznej, uznaje się ją za środek o niewielkiej skuteczności w przeciwdziałaniu przestępczości powrotnej. Dlatego też jest stosowana możliwie rzadko i uznawana za *ultima ratio* (por. Filar 2014: 52). W tym kontekście przez wielu specjalistów (zob. np. Bhuller et al. 2016; Deady 2014; von Hofer 2011; Płatek 2007; Bałandynowicz 2006) za wzór są stawiane państwa od wielu lat reformujące system resocjalizacji skazanych, odchodzące od kar izolacyjnych na rzecz resocjalizacji w środowisku otwartym: Szwecja, Norwegia, Finlandia, Dania. Stosowane przez nie rozwiązania opierają się na założeniu, że reintegracja społeczna przestępców poprzez stosowanie łagodniejszych środków karnych przynosi większe korzyści niż model oparty na dolegliwych sankcjach i restrykcyjnej kontroli więźniów. Stąd też duży nacisk kładzie się w nich na programy przygotowujące skazanych do życia na wolności, jak również wspierające ich inkluzję społeczną po zakończeniu kary.

Celem niniejszego artykułu jest przyjrzenie się współczesnym aspektom funkcjonowania systemów resocjalizacyjnych w wybranych krajach europejskich stosujących innowacyjne rozwiązania w zakresie resocjalizacji i reintegracji społecznej przestępców. Nowe rozwiązania stosowane w ramach systemów resocjalizacyjnych tych krajów, mające na celu przeciwdziałanie przestępczości powrotnej, wpisują się w procesy liberalizacji polityki karnej.

2. Wielka Brytania

Prawo karne w Wielkiej Brytanii jest uznawane za restrykcyjne, co zresztą widać we wskaźnikach inkarceryzacji – od ponad dekady w więzieniach na terenie Anglii i Walii łącznie przebywa największa liczba więźniów spośród wszystkich

krajów Unii Europejskiej (86 tys. w 2016 roku²). W Wielkiej Brytanii funkcjonuje obecnie 150 więzień. Większość z nich to zakłady zamknięte, przeznaczone dla skazanych, w stosunku do których zachodzi ryzyko ucieczki lub którzy w mniejszym lub większym stopniu byłoby zagrożeniem przebywając na wolności³. Wyróżnia się również więzienia otwarte (dla skazanych dobrze rokujących), których więźniowie posiadają szereg przywilejów w porównaniu z pensjonariuszami zakładów zamkniętych. Obejmują one m.in. możliwość czasowego opuszczenia placówki, by pracować w instytucjach lokalnych (*release on temporary licence*), czy przepustki do domu po odbyciu 1/4 wyroku (*full licence eligibility dates*).

Obok systemu więziennictwa w Wielkiej Brytanii funkcjonuje również stale rozwijany system probacji, który w 2015 roku został w większości sprywatyzowany, przy czym znaczący udział w „rynku probacyjnym” mają również organizacje pozarządowe⁴. Wprowadzone zostały m.in. programy płatności według rezultatów (*payment by results programmes*), które mają zachęcać właścicieli prywatnych więzień i podmiotów probacji (*probation providers*) do wprowadzania innowacyjnych, skutecznych rozwiązań resocjalizacyjnych (tj. takich, które redukują zjawisko recydywy)⁵. Prywatyzacji ma również ulec system egzekwowania grzywnien (*Global Prison Trends 2016: 25*).

Działania te są częścią radykalnej reformy „Through the gate: Transforming resettlement, reintegration and rehabilitation”, przyjętej w drugiej połowie 2015 roku. Ma ona na celu zwiększenie efektywności oddziaływań resocjalizacyjnych, wspieranie reintegracji społecznej więźniów i tym samym zmniejszenie skali zjawiska recydywy⁶. W jej ramach przyjęto m.in. wprowadzenie tzw. instytucji przejściowych (*resettlement prisons*), będących pośrednimi placówkami między więzieniem a powrotem do życia na wolności, oraz włączenie więźniów odbywających kary krótkoterminowe do grup objętych systemem probacji. Pod koniec 2016 roku, zgodnie z raportem brytyjskiego Inspektoratu Probacji

² Źródło: <https://www.gov.uk/government/statistics/prison-population-figures-2016> [dostęp 31.12.2016].

³ W Wielkiej Brytanii funkcjonują trzy typy zakładów zamkniętych dla określonych kategorii więźniów: A – więzienia o maksymalnym stopniu kontroli, dla więźniów zagrażających bezpieczeństwu publicznemu lub narodowemu; B – więzienia o mniejszym rygorze, dla więźniów, których pobyt na wolności byłby ryzykowny i C – najlżejszy stopień zabezpieczeń, dla więźniów, których ewentualna ucieczka jest mało prawdopodobna, ale którym nie można zaufać w środowisku wolnościowym.

⁴ Do szczególnie interesujących podmiotów probacji można zaliczyć m.in.: sieć restauracji Clink (zob. Ryman 2012; www.thelinkcharity.com [dostęp 31.12.2016]), organizację Blue Sky (zob. *Atlas dobrych praktyk inkluzji społecznej i zawodowej...* 2011) i organizację Safe Ground (zob. <http://www.safeground.org.uk> [dostęp 31.12.2016]). Szerzej o wymienionych organizacjach w: Kacprzak, Kudlińska 2014: 194–196.

⁵ Podobne eksperymenty wprowadzono również w niektórych stanach USA, jednak zarówno tu, jak i w Wielkiej Brytanii wyniki ewaluacji tych programów są niejednoznaczne (*Global Prison Trends 2016: 25*).

⁶ Źródło: <http://www.reform.uk/publication/through-the-gate/> [dostęp 31.12.2016].

(*An Inspection of Through the Gate...* 2016), rozwiązania te były jednak realizowane w niewielkim stopniu, co jest najprawdopodobniej stanem przejściowym, wynikającym z wieloletniego stosowania rozwiązań restrykcyjnych.

3. Francja

Do państw o relatywnie wysokiej (w skali europejskiej) liczbie skazanych zalicza się również Francja, choć w ostatnich latach, zwłaszcza po przejściu władzy przez socjalistów, widoczna jest zmiana kursu w stronę stosowania mniej opresyjnych środków karnych. System resocjalizacyjny Francji obejmuje zarówno zakłady zamknięte, półotwarte, jak i resocjalizację w środowisku otwartym. Na terenie kraju działa 187 zakładów penitencjarnych zamkniętych z 58 561 miejscami, zgodnie ze stanem ze stycznia 2016 roku (*Les Chiffres clés de la Justice* 2016: 5). Placówki realizujące resocjalizację skazanych w systemie zamkniętym mają zróżnicowany charakter ze względu na poziom zabezpieczeń. Stanowi je: 6 tzw. domów centralnych (MC) przyjmujących skazanych najtrudniejszych, których izolacja stanowi priorytet ze względu na ich zagrożenie dla społeczeństwa, 94 zakłady karne z 27 centrami zatrzymań (CD) i 39 oddziałami zatrzymań (QCD), przyjmujące skazanych na karę powyżej 2 lat pozbawienia wolności, ale uznanych za rokujących na resocjalizację, 86 aresztów śledczych (MA) dla osób oczekujących na wyrok sądowy, z których część działa przy 50 centrach penitencjarnych (CP), do których kierowani są skazani na kary poniżej 2 lat (*Les Chiffres clés Justice de la Justice* 2016)⁷.

We Francji działa również instytucja tzw. kary przystosowawczej (*peines aménagées*), obejmująca rozwiązania alternatywne wobec kary izolacyjnej. Środki te mają na celu pozwienie skazanemu na pracę, naukę, leczenie (w tym od uzależnienia narkotykowego lub alkoholowego) oraz utrzymywanie kontaktu z rodziną. Środki przystosowania są określane przez sąd w momencie skazania. Skazany, który korzysta z kary przystosowawczej, może odbywać całość lub przynajmniej część kary poza więzieniem. Możliwości wykonywania kary przystosowawczej obejmują: pobyt w jednym z 9 oddziałów przeznaczonych na kary przystosowawcze (QPA); pobyt w ośrodku półwolnościowym (CSL) (działa 11 takich ośrodków oraz 14 oddziałów); probację, czyli tzw. wolność dozorowaną (np. przez organizację pozarządową czy – rzadziej – rodzinę); nadzór elektroniczny; zawieszenie kary ze względów medycznych oraz warunkowe zwolnienie⁸

⁷ Zgodnie ze stanem z 1 stycznia 2015 roku, w placówkach typu zamkniętego przebywało łącznie ponad 77,3 tys. osób, w tym 60,7 tys. w zakładach karnych różnego typu i 16,5 tys. w aresztach śledczych. Trend ten jest w ostatnich latach dosyć stabilny. W 2016 roku liczba więźniów była bardzo zbliżona (76,6 tys.), choć w zakładach karnych przebywało wówczas 58,4 tys. skazanych, zaś w aresztach 18,1 tys. (*Les Chiffres clés de la Justice* 2016).

⁸ Wśród alternatywnych środków karnych funkcjonuje również kara grzywny oraz obowiązek wykonania prac społecznych w wymiarze od 40 do 210 godzin.

(de Larminat 2014)⁹. Skazani ci podlegają różnym obowiązkom i przebywają pod kontrolą kuratora, który jest wspomagany przez służby penitencjarne odpowiedzialne za probację i reintegrację społeczną (SPIP)¹⁰ (Milburn, Jamet 2014; Moulin, Polarić 2014). Obok państwowego systemu reintegracji społecznej więźniów coraz ważniejszą rolę pełni również sektor pozarządowy, w ramach którego fundacje, stowarzyszenia i organizacje parasolowe mogą pełnić funkcję kontrolną wobec osób odbywających karę w systemie otwartym, jak również mogą prowadzić działalność pomocową na rzecz osób powracających do życia w społeczeństwie po odbyciu kary¹¹.

4. Niemcy

Niemiecki system resocjalizacyjny jest zdecentralizowany, co oznacza, że każdy z szesnastu Landów realizuje działalność resocjalizacyjną niezależnie. Cechą wspólną niemieckiego więziennictwa jest jednak podział zakładów karnych na kilka kategorii. Są to więzienia: dla więźniów „nowych”, czyli dorosłych odbywających karę po raz pierwszy (*Erstvollzug*); dla recydywistów (*Regelvollzug*); dla więźniów odbywających długie wyroki (*Langstrafenanstalt*) oraz dla więźniów „seksualnych” (*Sozialtherapeutische Haftanstalten*) (Niemz 2011). Funkcjonują również osobne więzienia dla więźniów młodocianych i dla kobiet, a także placówki dla osób wymagających leczenia psychiatrycznego. Skazani, niezależnie od grupy klasyfikacyjnej, mają obowiązek pracy lub uczestniczenia w jakiejś formie podnoszenia kwalifikacji. Warto przy tym podkreślić, że Niemcy mają jeden z najwyższych współczynników zatrudnienia skazanych w Unii

⁹ Zgodnie ze stanem z 1 stycznia 2015 roku karę w systemie wolnościowym odbywało ponad 170 tys. skazanych, zatem blisko trzykrotnie więcej niż w systemie zamkniętym (*Les Chiffres clés de la Justice* 2016).

¹⁰ Na terenie kraju działają 103 ośrodki SPIP (*Les Chiffres clés de la Justice* 2016).

¹¹ Przykładem takiej organizacji jest Grupa SOS, której adresatami jest szeroko rozumiana kategoria osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Jedną z nich są byli więźniowie (zwłaszcza młodzi). W ramach Grupy SOS działa m.in. przedsiębiorstwo L'Usine („Fabryka”), wspierające ich aktywizację zawodową. Prowadzi m.in. działalność gastronomiczną i cateringową (pod jej szyldem działa m.in. sieć restauracji), działania proekologiczne (promowanie zdrowej żywności, pochodzącej z upraw ekologicznych etc.) oraz organizuje różnego rodzaju wydarzenia (kulturalne, naukowe, społeczne, marketingowe, akcje społeczne, informacyjne etc.). L'Usine zatrudnia co roku około 100 nowych pracowników. Zgodnie z założeniami, jest jednak „instytucją przejściową”, stąd też okres zatrudnienia w niej nie przekracza 2 lat. Reintegracja podopiecznych organizacji jest koordynowana przez grupę specjalistów, którą tworzą: pełnomocnik ds. reintegracji społecznej i zawodowej, indywidualny menadżer, pracownik socjalny lub doradca ds. socjalnych oraz przedstawiciel urzędu pracy (*Pole Emploi*). Wsparcie obejmuje aktywizację zawodową, opiekę zdrowotną, pomoc psychologiczną, wsparcie mieszkaniowe, pomoc edukacyjną oraz doradztwo prawne. Ma zatem charakter kompleksowy (źródło: *Atlas dobrych praktyk inkluzji społecznej i zawodowej...* 2011).

Europejskiej, który w 2012 roku wynosił w skali kraju aż 84,4%¹². Wykonywane prace mają charakter odpłatny¹³, a uzyskiwane z nich pieniądze odkładane są na prywatne konta więźniów, do których dostęp będą mieli po zakończeniu odbywania kary – w czasie pobytu w więzieniu mogą wydać mniej niż połowę pensji¹⁴. Kara pozbawienia wolności w Niemczech jest jednak stosowana niezwykle rzadko w porównaniu z karami innego typu (zaledwie 6% wyroków skazujących w 2010 roku) (Subramanian, Shames 2013: 9).

System probacji działający w Niemczech opiera się przede wszystkim na stosowaniu kary w zawieszeniu, która może być zasądzona w przypadku skazanych na kary poniżej 2 lat pozbawienia wolności (przy czym sądom zaleca się jej stosowanie obligatoryjnie w przypadku osób z wyrokiem poniżej 1 roku). Kary te stanowiły 15% ogółu wyroków sądowych w 2010 roku. Najczęściej zasądzaną karą jest natomiast kara grzywny – 79% wyroków skazujących – i to głównie za sprawą jej (sprawnego) funkcjonowania Niemcy charakteryzują stosunkowo niskie wskaźniki inkarceryzacji (Subramanian, Shames 2013: 9). Stosuje się tu jako rozwiązanie system „grzywny dziennej”, w którym grzywna jest nakładana w jednostkach dziennych, reprezentujących koszty jednego dnia pobytu w więzieniu, które opierają się na dziennym dochodzie przestępcy. Okres spłacania grzywny jest równy okresowi, który przestępca musiałby spędzić w więzieniu, gdyby nie był „wypłacalny”. Taka forma ma zagwarantować, że nałożona na niego kara grzywny będzie ekwiwalentem odbywania kary pozbawienia wolności oraz że będzie ona miała taki sam skutek resocjalizacyjny dla osób będących w lepszej sytuacji finansowej niż tych, które nie mają możliwości uiszczenia kary grzywny (tamże: 8; por. Becker 1968: 31–33).

5. Hiszpania

System resocjalizacyjny Hiszpanii jest jednym z najbardziej liberalnych w Europie Zachodniej, kładących nacisk na „przywracanie” więźniów społeczeństwu. Więźniowie są w jego ramach podzieleni na trzy kategorie, które – jak w pozostałych omawianych systemach – odpowiadają „ciężarowi” popełnionych

¹² Dla porównania, w Polsce w 2015 roku spośród średniej liczby 75 tys. osadzonych zatrudnionych było zaledwie 35%, przy czym wskaźnik ten od blisko dekady pozostaje bez większych zmian (*Roczna informacja statystyczna za rok 2015*: 25).

¹³ W Polsce zdecydowana większość skazanych zatrudnionych w trakcie odbywania kary wykonuje prace nieodpłatne. Wśród więźniów pracujących odpłatnie natomiast średnia wysokość wynagrodzenia w 2016 roku kształtowała się na poziomie 1191,09 zł przy stawce w wysokości 10,48 zł za godzinę, co stanowiło około 60% minimalnej płacy krajowej (*Roczna informacja statystyczna za rok 2015*: 30; <http://wynagrodzenia.pl/gus> [dostęp 31.12.2016]).

¹⁴ Źródło: http://sistemaspenitenciariosdelmundo.blogspot.com.es/2015/06/regimen-penitenciario-aleman_11.html [dostęp 31.12.2016].

przestępstw, rokowaniom resocjalizacyjnym i – konsekwentnie – wymaganemu stopniowi zabezpieczeń. Do placówek izolacyjnych zalicza się 68 więzień zamkniętych (*cerrado* – dla więźniów niebezpiecznych, niedostosowanych, wymagających izolacji i szczególnych środków bezpieczeństwa) i więzień zwykłych (*ordinario* – dla osób zatrzymanych oraz więźniów dobrze rokujących, ale wymagających czasowej izolacji). Więźniowie z drugiej grupy mogą pracować; w pośrednictwie pracy pomaga im specjalnie do tego powołana, działająca od 2003 roku instytucja – TPF (*Trabajo Penitenciario y Formación para el Empleo*), która zajmuje się wyszukiwaniem podmiotów chętnych do zatrudniania skazanych oraz ofert pracy dla nich. Dostępna jest również szeroka oferta edukacyjna na każdym poziomie, ze szkolnictwem wyższym włącznie¹⁵ (*The Spanish Prison System* 2014). W ramach działań podnoszących kwalifikacje dostępne są kursy aktywizacji i szkolenia zawodowe (zarówno podnoszące kwalifikacje w konkretnych zawodach, jak i zwiększające umiejętność poruszania się na rynku pracy, tzw. *plans de formacion y orientacion laboral*, uruchomione w 2013 roku), programy „społecznościowe” (programy wpierające integrację społeczną i zawodową więźniów, którzy wkrótce opuszczą placówki: podnoszą świadomość obywatelską, społeczną [np. pokazują, jak ważna jest nauka i praca na rzecz społeczności], tzw. *plans de formacion en el exterior: servicio a la comunidad*, uruchomione w 2016 roku), kursy języków obcych, programy wspierające czytanie, a od 2009 roku również szkolenia z zakresu bezpieczeństwa drogowego¹⁶. Nadto istnieje szeroka oferta udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych i sportowych, jak m.in.: warsztaty artystyczne (tkanie, plastyka, muzyka, rzeźba z drewna, teatr, informatyka, rozwój osobisty), konferencje, wystawy, kino, konkursy (np. pisarskie), udział w wewnątrz- i międzywięziennych mistrzostwach sportowych w piłce nożnej, koszykówce, lekkoatletyce, boksie i innych sztukach walki¹⁷, przy czym warto podkreślić, że placówki wybudowane po 1991 roku zapewniają pod tym względem bardzo dobre warunki.

W Hiszpanii funkcjonują również trzy typy placówek otwartych (*abierto*): departamenty otwarte działające przy zwykłych więzieniach (*Secciones Abiertas*); 32 Centra Inkluzji Społecznej (*Centros de Inserción Social*) oraz 56 oddziałów zależnych (*dependent units*), pełniących funkcje instytucji przejściowych. Więźniowie odbywający kary w systemie otwartym mogą podejmować praktyki zawodowe (zwłaszcza w CIS), kontynuować naukę, uczestniczyć w oddziaływaniach terapeutycznych. W hiszpańskim systemie resocjalizacyjnym funkcjonuje również możliwość objęcia skazanego dozorem elektronicznym (bransoletki, GPS, specjalne telefony z weryfikacją głosu), który nie tylko kontroluje jego miejsce

¹⁵ Szkolnictwo wyższe prowadzone jest w systemie nauczania na odległość (UNED), który jest ogólnie dostępny i bezpłatny. W Hiszpanii nie funkcjonuje system studiów zaocznych.

¹⁶ Źródło: http://oatpfe.es/seccion=1179&idioma=es_ES [dostęp 31.12.2016].

¹⁷ W zajęciach kulturalno-oświatowych w 2015 roku wzięło średnio udział blisko 22 tys. więźniów. W kursach i warsztatach – ponad 20 tys. (źródło: <http://oatpfe.es/index.jsp> [dostęp 31.12.2016]).

pobytu w określonych godzinach, ale może też obejmować np. kontrolę spożycia alkoholu (zob. *The Spanish Prison System* 2014). Podobnie jak w Wielkiej Brytanii i Francji, system resocjalizacji w środowisku otwartym uzupełniają w coraz większym zakresie organizacje pozarządowe, które prowadzą m.in. mieszkania przejściowe dla skazanych wychodzących na przepustki lub opuszczających więzienie, jak również dla byłych więźniów ze specjalnymi potrzebami, np. niepełnosprawnych, chorych na AIDS¹⁸.

6. Szwecja

Za niekwestionowanego lidera reformowania systemu więziennictwa uznaje się dosyć powszechnie Szwecję (zob. Płatek 2007: 313–314). Innowacyjność szwedzkiego systemu resocjalizacyjnego dotyczy zarówno budowy nowoczesnych placówek penitencjarnych¹⁹, jak i alternatywnych form wykonywania kary pozbawienia wolności, która jest w Szwecji generalnie uznawana za szkodliwą dla więźniów, tj. prowadzącą do ich społecznej marginalizacji i niehumanitarną. Stąd też powszechną praktyką jest jej ograniczanie wszędzie tam, gdzie to możliwe, w myśl wprowadzonej w latach 60. zasady normalizacji, oznaczającej zwiększanie bazy instytucjonalnej dla resocjalizacji w środowisku otwartym, zwiększenie kontaktów skazanych ze społecznością lokalną, kierowanie ich do nieizolacyjnych form odbywania kary. Co szczególnie ważne, Służba Więziennictwa i Probacji ma również w tym kontekście za zadanie dostarczać społeczeństwu wiedzę wspomagającą proces inkluzji społecznej więźniów. Jednocześnie z procesem normalizacji kary pozbawienia wolności wprowadzona została zasada liberalizacji, zakładająca zniesienie rozwiązań „opresyjnych”, takich jak przymusowy udział w terapii, oparcie resocjalizacji na katalogu nagród i kar, cenzura listów, silne ograniczenie kontaktów ze światem zewnętrznym czy wynagrodzenie za pracę na poziomie wyraźnie poniżej minimalnego w warunkach wolnościowych.

U podstaw normalizującego i liberalizującego podejścia leży przekonanie, że więźniowie i byli więźniowie, podobnie jak inne kategorie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, nie są obywatelami „gorszej kategorii” i wymagają wieloaspektowego wsparcia różnych aktorów społecznych, organizacji pomocowych, społeczności lokalnej, grup pierwotnych, a także państwa, którego zadaniem jest zapewnienie wymienionym podmiotom odpowiednich narzędzi pomocowych. Tym samym łączy się z tradycjami systemu pomocowego Szwecji i innych krajów skandynawskich (Smith, Ugelvik 2017). Zakres podejmowanych działań reformujących szwedzki system resocjalizacyjny wpisuje się więc w działania na rzecz

¹⁸ <http://sidalava.org/la-asociacion/areas-de-intervencion/area-prision/#p1> [dostęp 31.12.2016].

¹⁹ Np. Dom przejściowy Björka, zakład karny Studiergarten, zakład karny Tillberga (zob. Płatek 2007: 311–314).

reintegracji społecznej osób wchodzących w konflikt z prawem, które wymagają raczej pomocy w powrocie do funkcjonowania w społeczeństwie w zgodzie z przyjętymi normami niż penalizacji i degradacji społecznej. Świadczy o tym również przyjęta w 2000 roku reguła *Bättre ut* – „wychodzi lepszy”. Oznacza ona, że okres odbywania kary powinien efektywnie przyczynić się do poprawy umiejętności życia więźniów w warunkach wolnościowych, przy jednoczesnym poszanowaniu zasad humanitaryzmu i spójności społecznej (Płatek 2007: 314).

Początki stosowania alternatywnych środków karnych sięgają w Szwecji końca lat 30., gdy wprowadzono zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności. Od lat 40. natomiast do repertuaru sądów i służb więziennych weszły na stałe probacja, obligatoryjne warunkowe zwolnienie oraz umorzenie (Lindholm, Bishop 2008: 1027; Płatek 2007: 323). Warto nadmienić, że pomimo wyników prowadzonych w Szwecji licznych badań, które nie wykazały większej skuteczności probacji nad karą więzienia, utrzymano tę formę kary²⁰. Uznano bowiem, że przynosi ona mniej szkód i jest bardziej humanitarna. Ponadto jest po prostu tańsza, skoro zjawisko recydywy występuje niezależnie od zastosowanego środka, zatem jest korzystna zarówno dla samej osoby poddanej probacji, jak i – z ekonomicznego punktu widzenia – dla budżetu państwa. Zależność ta występuje również w relacji kar nieizolacyjnych (placówki otwarte) do kar izolacyjnych (zakłady zamknięte) (Płatek 2007: 324).

W szwedzkim systemie penitencjarnym funkcjonują cztery typy (tzw. klasy) więzień: zakłady o maksymalnym stopniu zabezpieczenia dla przestępców, w stosunku do których zachodzi uzasadniona obawa, że mogą próbować uciec (klasa 1); placówki o średnim stopniu zabezpieczeń, np. bez zabezpieczeń przed wybiciem szyb (klasa 2); lokalne zakłady karne (klasa 3) oraz zakłady karne otwarte (klasa 4) (Płatek 2007: 321). Więźniowie przebywający w zakładach karnych mają dostęp do pięciu kategorii oddziaływań korekcyjnych: aktywność zawodowa; edukacja; programy terapeutyczne; „usługi” (*service*), np. praca w kuchni, prace porządkowe; oraz „inne ustrukturalizowane aktywności” (*Other Structured Activity* – ASV), takie jak zarządzanie czasem (*self management*)²¹, praktyczne szkolenia zawodowe, zajęcia sportowe czy ćwiczenia grupowe (*Work, education and treatment in Swedish Prisons* 2015: 5–6).

Większość więzień przyjmuje, że skazany powinien poświęcić na te aktywności 30 godzin tygodniowo jako ekwiwalent pełnego etatu na wolności. Ten wynosi *de facto* 40 godzin, co jest przez ewaluatorów postrzegane jako niepokojący przejaw „ukrytego” braku zajęć dla więźniów (*Work, education and treatment in Swedish Prisons* 2015: 6–7). Warto jednak podkreślić, że skazani wykonujący

²⁰ Pozytywne efekty probacji zaobserwowano jednak w Norwegii, Danii i Finlandii, gdzie wskaźniki recydywy wśród przestępców poddanych probacji były znacznie niższe niż wśród skazanych na karę więzienia (zob. Płatek 2007: 323–324).

²¹ Kategoria ta obejmuje czynności codzienne, które wypełniają czas więzienia, np. przygotowanie posiłku dla oddziału więziennego, zarządzanie budżetem, zakupy etc.

te zajęcia otrzymują za nie wynagrodzenie (13 SEK za każdą godzinę aktywności). Choć skalę uczestnictwa więźniów w wyżej wymienionych aktywnościach Szwedzka Narodowa Rada ds. Zapobiegania Przestępczości (Brå) uznaje za niesatysfakcjonującą, to jest ona w rzeczywistości większa niż w zdecydowanej większości państw Unii Europejskiej. Przykładowo, z raportu tej instytucji wynika, że w 2015 roku uczyło się „tylko” 40% skazanych, w zajęciach terapeutycznych uczestniczyło 25%²² (tamże).

7. Norwegia

Realizatorem innowacyjnych rozwiązań w obszarze systemu penalnego na rzecz resocjalizacji i reintegracji społecznej więźniów jest również Norwegia. W więziennictwie norweskim dominuje tzw. „zasada normalności”, ustanowiona przez Norweski Dyrektoriat Służb Korekcyjnych. Zgodnie z nią warunki panujące w więzieniu w maksymalnym stopniu powinny odpowiadać warunkom wolnościowym, a przestępcy powinni przebywać w warunkach o możliwie jak najniższym reżimie kontrolnym (Bhuller et al. 2016: 14; zob. Płatek 2007: 242–259)²³. Podczas gdy sprawcy poważniejszych przestępstw są kierowani do więzień o wyższym stopniu zabezpieczeń, osoby skazane na karę pozbawienia wolności za przestępstwa drobniejsze trafiają automatycznie do więzień otwartych, o minimalnym poziomie kontroli oraz znacznie szerszym zasobie uprawnień i obowiązków²⁴. Pod koniec odbywanej kary poważniejsi przestępcy są zazwyczaj również przenoszeni do więzień otwartych.

²² Dla porównania, w Polsce w roku szkolnym 2015/2016 swoje wykształcenie podnosiło 4 413 więźniów, czyli około 6% ogółu skazanych (*Roczna informacja statystyczna za rok 2015*: 24).

²³ Przykładem dobrze obrazującym działanie tej zasady jest powstałe w 2009 roku więzienie na wyspie Bastoy. Funkcjonuje ono na zasadach małej społeczności lokalnej. Obejmuje łącznie około 80 budynków, w których mieszczą się np. szkoła, kościół, sklep, biblioteka, biuro informacji, szpital, placówki pomocy społecznej (NAV). Skazani (około 120) mieszkają w drewnianych domkach. Pracują w więziennym gospodarstwie (prowadząc m.in. uprawy ekologiczne, produkując żywność, która stanowi część wyżywienia), w kuchni (obsługuje także więzienie w Horten, które z kolei prowadzi szkołę w Bastoy), w zakładach technicznych lub w dokach. Działalność więzienia jest wspierana przez NAV oraz KREM (prywatne przedsiębiorstwo zajmujące się działalnością pomocową). Wsparcie KREM jest adresowane do skazanych opuszczających placówkę i obejmuje działania metodą indywidualnego przypadku, prowadzi także szereg szkoleń i warsztatów grupowych, których uogólnionym celem jest stałe motywowanie i wspieranie skazanych w ich wysiłkach w poszukiwaniu pracy, wspólne planowanie działań samopomocowych oraz ich ewaluacja (źródła: *Atlas dobrych praktyk inkluzji społecznej i zawodowej. Finanse Etyczne na rzecz Aktywnej Europy*, Europejska Federacja Banków Etycznych i Alternatywnych, Warszawa; <http://www.bastoyfengsel.no/English/> [dostęp 31.12.2016]).

²⁴ Ze względu na politykę umieszczania więźniów możliwie najbliżej ich miejsca zamieszkania (by mogli utrzymywać więzi rodzinne), osoby skazane muszą niekiedy czekać na odbywanie wyroku (średni okres oczekiwania wynosi 4 miesiące). Należy jednak zauważyć, że w 2016 roku

W obu typach więzień istnieje możliwość udziału w edukacji i różnego typu programach treningowych²⁵. Więźniowie, którzy nie uczestniczą w żadnej formie aktywności podnoszącej kwalifikacje, są zobowiązani podjąć pracę w więzieniu, co oznacza, że wszyscy skazani są zaangażowani w jakąś formę regularnej aktywności codziennej²⁶ (Bhuller et al. 2016: 15). Norweski system karny umożliwia również korzystanie z opieki medycznej skazanym w takim samym zakresie, jaki przysługuje reszcie społeczeństwa. Opieka ta obejmuje także opiekę psychiatryczną oraz możliwość udziału w terapiach²⁷.

Warto podkreślić również, że system norweski kładzie duży nacisk na wspieranie procesu reintegracji społecznej więźniów po opuszczeniu placówki, oferując szeroki zakres pomocy w ponownym wejściu na rynek pracy (programy aktywizacji zawodowej, pomoc w poszukiwaniu pracy, świadczenia dla bezrobotnych²⁸), kontynuowaniu nauki czy w dostępie do mieszkań (*housing support*) (Bhuller et al. 2016: 15–17).

8. Finlandia i Dania

Odchodzenie od modelu izolacyjnego jest również w ostatnich latach charakterystyczne dla systemów fińskiego i duńskiego. Finlandia w ostatnich dekadach zmierzała do redukcji kary pozbawienia wolności, wyraźnie ograniczając jej stosowanie. Ten trend został zmieniony w 2016 roku wraz z zaostrzeniem środków wobec drobnych przestępców – recydywistów oraz osób z zasądzoną karą grzywny, które uchylają się od płatności lub w określonym czasie popełnią inne przestępstwo (*Global Prison Trends 2016*: 8). Niemniej fiński system penalny wciąż należy do najmniej restrykcyjnych w Europie i na świecie. Podobnie jak w Norwegii, w Finlandii również funkcjonują dwa typy zakładów karnych – zamknięte i otwarte. W więzieniach drugiego typu przebywają więźniowie niezdolni do zapłaty zasądzonej grzywny, z wyrokami poniżej 2 lat, zdolni do wykonywania pracy oraz tacy, wobec których nie zachodzi ryzyko ucieczki. Do zmniejszenia skali stosowania kary pozbawienia wolności dąży również Dania, która już dekadę temu ograniczyła wyroki do 15 lat pozbawienia wolności (nadal funkcjonuje

Norwegia zorganizowała pobyt 400 swoich więźniów w zakładach karnych w Holandii, ze względu na brak miejsc we własnych placówkach. Podobne rozwiązanie rozważa obecnie również Szwajcaria, która chce skierować swoich więźniów do Francji i Niemiec (*Global Prison Trends 2016*: 23).

²⁵ W 2014 roku w edukacji i programach treningowych w norweskich więzieniach otwartych i zamkniętych wzięło udział odpowiednio 38% i 33% więźniów. Najwięcej z nich uczestniczyło w nauczaniu na poziomie szkoły średniej (Bhuller et al. 2016: 15).

²⁶ Wyjątek stanowią więźniowie z poważną niesprawnością fizyczną lub umysłową.

²⁷ W 2014 roku w terapiach uzależnień uczestniczyło 18% skazanych (Bhuller et al. 2016: 15).

²⁸ W Norwegii byli więźniowie nie muszą również przedstawiać zaświadczenia o niekaralności, z wyjątkiem niektórych zawodów, np. pracy z dziećmi lub pracy w policji.

jednak instytucja dożywocia). Zdecydowana większość skazanych (98%) odbywa natomiast wyroki w wymiarze poniżej 2 lat, często w warunkach probationi (Hollyst 2007: 461). Podobnie jak pozostałe kraje skandynawskie, Dania przywiązuje dużą wagę do działań wspierających reintegrację społeczną byłych więźniów. W tym celu funkcjonują tam m.in. tzw. domy przejściowe, w których byli więźniowie mogą przebywać po opuszczeniu więzienia, zanim nie znajdą pracy i nie będzie ich stać na wynajęcie mieszkania.

9. *Casus* Polski

W kontekście omówionych tendencji liberalizacyjnych w europejskiej polityce karnej, należy postawić pytanie o możliwości zaaplikowania niektórych spośród wskazanych rozwiązań na rodzimy grunt. Wskaźniki przestępczości i inkarceryzacji wskazują bowiem, że Polska należy od lat do ścisłej czołówki państw europejskich o najbardziej punitywnej polityce karnej (Kacprzak 2016; Aebi et al. 2015; Eurostat Statistics Explained 2014; Scharff-Smith, Gampell 2011: 8; zob. też: *Government expenditure on public order and safety*). Choć sam polski kodeks karny jest uznawany za liberalny, polityka orzekania kar należy do najbardziej restrykcyjnych w Europie, na co wskazuje wyraźna dominacja kary pozbawienia wolności wśród ogółu kar orzekanych przez sądy (zob. *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2015 roku*). Tendencja ta utrzymuje się niezależnie od tego, iż istnieje szereg przesłanek stanowiących, że jest z różnych przyczyn niekorzystna, kosztowna zarówno w sensie społecznym, jak i ekonomicznym²⁹. Rozwiązania stosowane obecnie w polskim systemie resocjalizacyjnym są szeroko krytykowane i dość powszechnie uznawane za nieskuteczne (zob. Kacprzak 2016; Machel 2009: 149; Urban 1997: 134–140, za: Machel 2003: 39). Analizy doświadczeń z Polski i zagranicy wskazują również, że rygorizm i surowość środków karnych nie prowadzą do zmniejszania skali przestępczości (zob. Jaroch 2012; por. Wacquant 2009), świadczą o tym również wysokie wskaźniki recydywizmu (*Roczna informacja statystyczna za rok 2015*: 75). Co więcej, kara bezwzględnie pozbawienia wolności jest uznawana za sytuację *per se* wykluczającą, mogącą prowadzić do degradacji społecznej osadzonych i utrwalającą postawy anormatywne (Farrington 1999; por. Clemmer 1940, za: Ciosek

²⁹ W 2015 roku Skarb Państwa przeznaczył na działalność systemu penitencjarnego ponad 2,7 miliarda złotych, a miesięczny koszt utrzymania jednego skazanego wynosił średnio 3 037 zł (*Roczna informacja statystyczna za rok 2015*: 75). Pod względem środków przeznaczanych na funkcjonowanie systemu penitencjarnego (procentowy udział tych wydatków w całkowitym budżecie państwa) Polska zajmuje drugie miejsce w Unii Europejskiej. Należy również do państw o największych łącznych wydatkach na funkcjonowanie służb bezpieczeństwa publicznego (policja, sądownictwo, instytucje karne), które w 2014 roku przekraczały 5% całkowitych wydatków Skarbu Państwa (*Government expenditure on public order and safety* 2014).

2001: 214). Istnieje zatem wiele przesłanek przemawiających za wdrażaniem rozwiązań bardziej liberalnych, minimalizujących procesy marginalizacji społecznej przestępców, takich jak: stosowanie w szerszym zakresie probacji (w tym zwiększanie zaangażowania społeczności lokalnej w jej wykonywanie), poparte wprowadzaniem instytucji wspierających integrację społeczną przestępców w obszarze zawodowym, edukacyjnym, relacyjnym, stworzenie instytucji tzw. domów przejściowych³⁰ (obejmujących wsparciem m.in. osoby zagrożone bezdomnością), zwiększenie znaczenia i skali stosowania kary grzywny kosztem kary pozbawienia wolności, czy wreszcie normalizacja i liberalizacja samego sposobu wykonywania kar izolacyjnych tam, gdzie są one konieczne (np. odejście od dominującego obecnie modelu kar i nagród czy wprowadzenie wynagrodzenia za wykonywaną przez więźniów pracę na poziomie odpowiadającym zarobkom na wolności). Zmiana kursu polityki karnej wiąże się jednak z tranzycją między zakładanymi celami i funkcjami kary za popełnienie przestępstwa. Obecnie wydaje się, że funkcja represyjna jest w polskim systemie sprawiedliwości i resocjalizacyjnym stawiana ponad korekcyjną (por. Bulenda, Musiđłowski 2003). Tym samym kara jest celem samym w sobie, nie zaś środkiem służącym do realizacji celu, jakim w świetle europejskich standardów powinna być reintegracja społeczna przestępców (zob. Linowski 2010: 139).

10. Podsumowanie

Stosowanie środków korekcyjnych stanowi jedną z podstawowych strategii przeciwdziałania przestępczości (w tym powtórnej) oraz przywracania społeczeństwu jednostek wchodzących w konflikt z prawem. W odróżnieniu od klasycznego modelu kar i nagród, charakterystycznego dla izolacyjnej kary pozbawienia wolności i towarzyszących jej oddziaływań resocjalizacyjnych, objęci nimi przestępcy mają na ogół znaczny zakres autonomii i zgodnie z zasadą normalizacji i liberalizacji są traktowani w sposób podmiotowy. Jest to charakterystyczne dla kar średniego zasięgu, zwłaszcza probacji, czyli resocjalizacji w środowisku otwartym (zob. Bałandynowicz 2011). Stosując te rozwiązania, jednocześnie nie zapomina się, że skazani jako osoby często doświadczające wielowymiarowej deprivacji w okresie poprzedzającym ich kryminalizację, a nadto narażone na dalszą marginalizację na etapie odbywania kary i po jej zakończeniu, wymagają uruchomienia oddziaływań o szerokim spektrum, mających na celu wsparcie ich w procesie społecznej reintegracji, w tym dających dostęp do zajęć

³⁰ W ostatnim czasie pojawiły się doniesienia, że Ministerstwo Sprawiedliwości rozważa uruchomienie takich instytucji, jednak jak dotąd brak bardziej precyzyjnych propozycji w tym zakresie (źródła: <http://www.wieziennictwo.politykafiskalna.pl/czas-na-hostele-dla-skazanych-ms-uruchomienie-domy-przejsciowe>; <http://audycje.tokfm.pl/podcast/Ministerstwo-Sprawiedliwosci-chce-uruchomienie-domy-przejsciowe-dla-bylych-wiezniow/44845> [dostęp 31.12.2016]).

terapeutycznych, edukacji, rozwijania kompetencji społecznych, zawodowych, a zwłaszcza umożliwiających dostęp do zatrudnienia, do kontaktów ze środowiskiem lokalnym i rodziną oraz do mieszkalnictwa. Obserwowana współcześnie liberalizacja polityki karnej w wielu krajach europejskich zdaje się zatem łączyć aspekty strategii korekcyjnych z opiekuńczymi (por. Frieske, Poławski 1999: 15–39), nawiązując tym samym do idei sprawiedliwości społecznej. Wyrównywanie szans grup znajdujących się w nieuprzywilejowanej sytuacji społecznej należy obecnie do najważniejszych zadań polityki społecznej. W świetle coraz częściej podnoszonej problematyki wykluczania społecznego osób odbywających karę pozbawienia wolności i opuszczających więzienia jednym z kluczowych wyzwań polityki karnej jest bez wątpienia włączanie tych zagadnień do działalności systemów resocjalizacyjnych.

Bibliografia

- Aebi M., Tiago M., Burkhardt C. (2015), *Council of Europe Annual Penal Statistics. SPACE I – Prison Populations Survey 2014*, http://wp.unil.ch/space/files/2016/05/SPACE-I-2014-Report_final.1.pdf [dostęp 31.12.2016]
- Ajmotokin S., Haskins A., Wade Z. (2015), *The Effects of Unemployment on Crime Rates in the U.S.*, Georgia Institute of Technology, <https://smartech.gatech.edu/bitstream/handle/1853/53294/theeffectsofunemploymentoncimerates.pdf> [dostęp 31.12.2016]
- An Inspection of Through the Gate Resettlement Services for Short-Term Prisoners* (2016), Her Majesty's Inspectorate of Probation, <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/cjji/wp-content/uploads/sites/2/2016/09/Through-the-Gate.pdf> [dostęp 31.12.2016]
- Atlas dobrych praktyk inkluzji społecznej i zawodowej. Finanse Etyczne na rzecz Aktywnej Europy* (2011), Europejska Federacja Banków Etycznych i Alternatywnych, Warszawa, http://pracownik.kul.pl/files/28276/public/Atlas_dobrych_praktyk_inkluzji_spoAecznej_i_zawodowej.pdf [dostęp 31.12.2016]
- Bałandynowicz A. (2002), *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Kodeks, Warszawa
- Bałandynowicz A. (2006), *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, Warszawa
- Bałandynowicz A. (2008), *System probacji – prewencja, a nie represja*, [w:] M. Lisiecki, M. Ruskowska-Lipińska (red.), *Zarządzanie bezpieczeństwem w Unii Europejskiej wobec globalnych zagrożeń*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej, Józefów
- Bałandynowicz A. (2011), *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa
- Baldry E., McDonnell D., Maplestone P., Peeters M. (2003), *Ex-prisoners and accommodation: what bearing do different forms of housing have on social reintegration*, Australian Housing and Urban Research Institute
- Baldry E., McDonnell D., Maplestone P., Peeters M. (2006), *Ex-prisoners, homelessness and the state in Australia*, "Australian and New Zealand Journal of Criminology", vol. 39
- Becker G. (1968), *Crime and Punishment: An Economic Approach*, "Journal of Political Economy. Chicago Journals", no. 76(2), <http://www.nber.org/chapters/c3625.pdf> [dostęp 31.12.2016]
- Bhuller M., Dahl G., Loken K., Mogstad M. (2016), *Incarceration, recidivism and employment*, University of Bergen, Department of Economics, <http://econweb.ucsd.edu/~gdahl/papers/incarceration-recidivism-employment.pdf> [dostęp 31.12.2016]

- Borzycki M., Makkai T. (2007), *Prisoner reintegration post – release*, Australian Institute of Criminology
- Bulenda T., Musidłowski R. (2003), *Wstęp*, [w:] T. Bulenda, R. Musidłowski (red.), *System penitencyjny i postpenitencyjny w Polsce*, WEMA, Warszawa
- Ciosek M. (2001), *Psychologia sądowa i penitencyjna*, Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa
- de Larminat X. (2014), *Un continuum pénal hybride*, “Champ penal”, vol. XI
- Deady C.W. (2014), *Incarceration and Recidivism: Lessons from Abroad*, Pell Center for International Relations and Public Policy Report, http://www.salve.edu/sites/default/files/filesfield/documents/Incarceration_and_Recidivism.pdf [dostęp 31.12.2016]
- Decker S.H., Spohn C., Ortiz N.R. (2010), *Criminal Stigma, Race, Gender, and Employment: An Expanded Assessment of the Consequences of Imprisonment for Employment*, Final Report to the National Institute of Justice, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/244756.pdf> [dostęp 31.12.2016]
- Dhami M.K., Mandel D.R., Loewenstein G., Ayton P. (2006), *Prisoners' Positive Illusions of Their Post-Release Success*, “American Psychology – Law Society”, Division 41, American Psychological Association
- Eurostat Statistics Explained (2014), *Dane statystyczne dotyczące przestępczości*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Crime_statistics/pl&oldid=259808 [dostęp 31.12.2016].
- Farrington D. (1999), *Cambridge Study in Delinquent Development*, Inter-university Consortium for Political and Social Research, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/103946NCJRS.pdf> [dostęp 31.12.2016]
- Filar M. (2014), *Współczesne kultury penalne*, [w:] M. Filar, J. Utrat-Milecki (red.), *Kulturowe uwarunkowania polityki kryminalnej*, Oficyna Naukowa
- Frieske K., Poławski P. (1999), *Opieka i kontrola. Instytucje wobec problemów społecznych*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice
- Giguere R., Dundes L. (2002), *Help wanted: A survey of employer concerns about hiring ex-convicts*, “Criminal Justice Policy Review”, no. 13
- Global Prison Trends 2016*, Penal Reform International, https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2016/05/Global_prison_trends_report_2016.pdf [dostęp 31.12.2016]
- Government expenditure on public order and safety*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_public_order_and_safety [dostęp 31.12.2016]
- Hołyst B. (2007), *Socjologia kryminalistyczna*, t. 2, Lexis Nexis, Warszawa
- Jaroń W. (2012), *Polityka karna – strategia punitywna czy liberalna?*, „Studia Prawnoustrojowe”, nr 15, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Prawnoustrojowe-r2012-t-n15-s49-61.pdf [dostęp 31.12.2016]
- Kacprzak A. (2016), *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej w świecie akademickim*, „Władza Sądzenia”, nr 4
- Kacprzak A., Kudlińska I. (2014), *Praca socjalna z osobami opuszczającymi placówki resocjalizacyjne*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa
- Kądziołka K. (2015), *Bezrobocie, ubóstwo i przestępczość w Polsce. Analiza zależności na poziomie województw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Studia Ekonomiczne”, nr 242
- Klaus W. (2013), *Relacje między biedą i wykluczeniem społecznym a przestępczością*, [w:] *Społeczno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce*, praca zbiorowa, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa
- Lenczewska-Machel H., Machel H. (2009), *Marginalizacja społeczna jako czynnik redukujący poprawczą sprawność więzienia*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów

- Les Chiffres clés de la Justice 2016*, Ministère de la Justice, http://www.justice.gouv.fr/art_pix/stat_CC%202016.pdf [dostęp 31.12.2016]
- Lindholm M., Bishop N. (2008), *Sweden*, [w:] A. M. van Kalmthout, I. Durnescu (eds.), *Probation in Europe 2008*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, Netherlands, <http://www.ccp-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Sweden.pdf> [dostęp 31.12.2016]
- Linowski K. (2010), *Wsparcie społeczne a warunkowe przedterminowe zwolnienie*, [w:] S. Bębas (red.), *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom
- Machel H. (2003), *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche s.c., Gdańsk
- Machel H. (2006), *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus Polski*, Impuls, Kraków
- Machel H. (2009), *Czy istnieje alternatywa dla resocjalizacji penitencjarnej?*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów
- Maguire M., Raynor P. (2006), *How the resettlement of prisoners promotes desistance from crime: Or does it? Criminology & Criminal Justice*, Sage Publications
- Milburn P., Jamet L. (2014), *Prévention de la récidive: les services de probation et d'insertion français dans la tourmente*, "Champ penal", vol. XI
- Moulin V., Polaric R. (2014), *Les groupes de parole de prévention de la récidive au sein des SPIP*, "Champ penal", vol. XI
- Mumola C. (1999), *Substance abuse and treatment. State and Federal prisoners*, Bureau of Justice Statistics Special Report, U.S. Department of Justice Office of Justice Programs, <http://csdp.org/research/satsfp97.pdf> [dostęp 31.12.2016]
- Niemz S. (2011), *Sozialtherapie im Strafvollzug 2011: Ergebnisübersicht zur Stichtagserhebung zum 31.03.2011*, KrimZ, Wiesbaden, http://www.krimz.de/fileadmin/dateiablage/forschung/texte/Sozialtherapie_im_Strafvollzug_2011.pdf [dostęp 31.12.2016]
- Płatek M. (2007), *Systemy penitencjarne państw skandynawskich na tle polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2015 roku*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa, <https://bip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpiec/18405,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html> [dostęp 31.12.2016]
- Roczna informacja statystyczna za rok 2015*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa, <http://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp 31.12.2016]
- Ryman H. (2012), *Social Enterprise: Unlocking Opportunity for Ex-offenders. Good Practice Round-up, Social Enterprise West Midlands*
- Scharff-Smith P., Gampell L. (2011), *Children of imprisoned parents*, The Danish Institute for Human Rights, European Network for Children of Imprisoned Parents, University of Ulster and Bambinisenzasbarre
- Shover N. (1996), *Great Pretenders: Pursuits and Careers of Persistent Thieves*, Westview Press, Boulder, CO
- Smith P.S., Ugelvik T. (2017), *Punishment and Welfare in Scandinavia*, [w:] P.S. Smith, T. Ugelvik (eds.), *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice: Embraced By the Welfare State?*, Palgrave Macmillan
- Social Exclusion Unit (2002), *Reducing re-offending by ex-prisoners. Report by the Social Exclusion Unit*, Office of the Deputy Prime Minister, London
- Stępnia P. (2000), *Praca socjalna jako nowy nurt w postępowaniu z podsądnymi*, [w:] J. Górniewicz, H. Kędzierska (red.), *Systemowa pomoc rodzinie w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn

- Stępnia P. (2001), *Pomiędzy resocjalizacją a pracą socjalną. Dylematy współczesnej penitencjarystyki*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnia (red.), *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa, Poznań, Kalisz.
- Subramanian R., Shames A. (2013), *Sentencing and Prison Practices in Germany and the Netherlands: Implications for the United States*, Center on Sentencing and Corrections, <http://archive.vera.org/sites/default/files/resources/downloads/european-american-prison-report-v3.pdf> [dostęp 31.12.2016]
- Szymanowska A. (2003), *Więzienie i co dalej?*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa
- Szymanowski T. (2012), *Przebiegłość i polityka karna w Polsce: W świetle faktów i opinii społeczeństwa w okresie transformacji*, Wolters Kluwer, Warszawa
- The Spanish Prison System* (2014), Secretaría General de Instituciones Penitenciarias, http://www.institucionpenitenciaria.es/web/export/sites/default/datos/descargables/publicaciones/SIS_PENITENCIARIO_2014_ING_acc_2.pdf [dostęp 31.12.2016]
- The vicious circle of social exclusion and crime: Ireland's Disproportionate Punishment of the Poor* (2012), Irish Penal Report Trust Position Paper: January 2012, http://www.iprt.ie/files/Position_Paper_FINAL.pdf [dostęp 31.12.2016]
- Uggen C., Manza J., Behrens A. (2011), 'Less than the average citizen': stigma, role transition and the civic reintegration of convicted felons, [w:] S. Maruna, R. Immarigeon (eds.), *After Crime and Punishment. Pathways to offender reintegration*, Routledge, London–New York
- von Hofer H. (2011), *Punishment and Crime in Scandinavia*, "Crime and Justice", vol. 40, no. 1, University of Chicago Press Journals.
- Wacquant L. (2009), *Więzienia nędzy*, Wydawnictwo „Książka i Prasa”, Warszawa
- Warren R. (2007), *Evidence-Based Practice to Reduce Recidivism: Implications for State Judiciaries*, U.S. Department of Justice: National Institute of Corrections, <http://www.ncsc.org/~media/Microsites/Files/CSI/Additional%20Learning%20Materials/Handout%20P3%20Judicial%20Paper.ashx> [dostęp 31.12.2016]
- Western B., Pettit B. (2008), *Incarceration & social inequality*, "Dædalus", Summer 2010, American Academy of Arts & Sciences, <https://www.amacad.org/content/publications/pubContent.aspx?d=808> [dostęp 31.12.2016]
- Work, education and treatment in Swedish Prisons. A study of occupational activities for inmates* (2015), English summary of Brå Report 2015, The Swedish National Council for Crime Prevention (Brå), https://www.bra.se/download/18.31d7ffa1504bbffa065d06/1448970661178/2015_20_Work,+training+and+treatment+in+Swedish+prison_r.pdf [dostęp 31.12.2016]
- Żelazek J. (2003), *Kara pozbawienia wolności w doświadczeniach więźniów: próba sformułowania projektującej definicji kary pozbawienia wolności*, [w:] J. Kwaśniewski (red.), *Badania problemów społecznych*, IPSiR UW, Warszawa

Źródła internetowe

- <http://audycje.tokfm.pl/podcast/Ministerstwo-Sprawiedliwosci-chce-uruchomic-domy-przejscio-we-dla-bylych-wiezniow/44845> [dostęp 31.12.2016]
- <http://oatpfe.es/index.jsp> [dostęp 31.12.2016]
- http://oatpfe.es/seccion=1179&idioma=es_ES [dostęp 31.12.2016]
- <http://sidalava.org/la-asociacion/areas-de-intervencion/area-prision/#p1> [dostęp 31.12.2016]
- http://sistemaspenitenciariosdelmundo.blogspot.com.es/2015/06/regimen-penitenciario-aleman_11.html [dostęp 31.12.2016]
- <http://www.bastoyfengsel.no/English/> [dostęp 31.12.2016]
- <http://www.reform.uk/publication/through-the-gate/> [dostęp 31.12.2016]

<http://www.safeground.org.uk> [dostęp 31.12.2016]

<http://www.wieziennictwo.politykafiskalna.pl/czas-na-hostele-dla-skazanych-ms-uruchomi-domy-przejsciowe> [dostęp 31.12.2016]

<http://wynagrodzenia.pl/gus> [dostęp 31.12.2016]

<https://www.gov.uk/government/statistics/prison-population-figures-2016> (dostęp 31.12.2016)

www.theclinkcharity.com [dostęp 31.12.2016]

Andrzej Kacprzak

CONTEMPORARY ASPECTS OF PRISONER REHABILITATION IN CHOSEN EUROPEAN COUNTRIES

Summary. The article focuses on innovative solutions undertaken in prisoner rehabilitation in chosen European countries: England and Wales, France, Germany, Spain and Scandinavian countries: Sweden, Norway, Finland and Denmark. New solutions implemented in systems of offender rehabilitation in these countries, which aim to avoid recidivism, are linked to the current tendency of liberalization of penal politics. As such, their particular emphasis is on applying non-isolation methods of punishing acts of offending as one of their key goals is to promote offenders' social reintegration and – on the other hand – preventing them from further social marginalization.

Keywords: offender rehabilitation, social reintegration, crime, penal policy, imprisonment, probation.